

RECENSIES

bladspiegel, de kleur van de versiering en de paleografische vormen worden in detail voor elke katern beschreven (32-357). Uitvoerige schema's en overzichtelijke tabellen laten de lezer toe de uiteenzetting zonder moeite te volgen. De synthese van de codicologische beschrijving, gecombineerd met de kritische analyse van de door Lambertus samengestelde inhoudstafel, maakt het mogelijk in de wordingsgeschiedenis van de codex dertien fasen te onderscheiden. Na een studie van de door Lambertus gebezigde bronnen kan de auteur een beeld schetsen van de gedachtengang en de bedoelingen van Lambertus bij de samenstelling van zijn encyclopedie. In een laatste groep hoofdstukken tenslotte biedt de auteur ons een reeks van voorlopige besluiten. Zo vermoedt hij, in tegenstelling onder meer tot J.M. de Smet, dat Lambertus zelf zijn werk versierd en van miniaturen voorzien zou hebben. Als auteur schijnt Lambertus weinig of geen voorbereidende teksten te hebben geschreven; de redactie is normaal op de codex zelf geschied. Voor de illustraties zijn weliswaar een aantal voorbeelden aan te wijzen maar zij werden zeer vrij en persoonlijk verwerkt. In de redactie van de tekst komen de meest diverse vormen van afhankelijkheid voor. Vrij persoonlijk van samenstelling is het *Chronicon de gestis Normannorum*.

Tenslotte wordt een genuanceerd oordeel geveld over de systematiek in de *Liber Floridus*. Er zijn enerzijds twee samenhangende oorspronkelijke kernen (een algemene nomenclatuur en geschiedkundige gegevens) en daarbij aansluitend chronologische, astronomische en wiskundige aantekeningen en morele bespiegelingen. Vervolgens werd daar door associatie andere stof aan gehecht.

Tot slot situeert de auteur de *Liber Floridus* in de encyclopedische literatuur van de middeleeuwen.

Zijn niet alle vragen opgelost, een aantal nieuwe gezichtpunten konden door dit uitvoerig en grondig onderzoek veilig worden gesteld, waarmee specialisten op zeer verscheidene terreinen van de cultuur- en de kunstgeschiedenis hun voordeel zullen kunnen doen.

R. van Uytven

G. Maréchal, *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de middeleeuwen* (Standen en Landen, LXXIII; Kortrijk/Heule: UGA, 1978, 372 blz.).

De auteur van dit boek kon profiteren van de rijke archieven waarover Brugge beschikt, ook op het gebied van armenzorg en hospitaalwezen en was daardoor in staat een indringende studie te maken van de middeleeuwse instellingen tot verzorging van hulpbehoevenden in deze stad. Zij heeft daarbij niet geprobeerd een uitputtend overzicht te geven van de gestichten en hun voorzieningen, maar haar materiaal geselecteerd en gegroepeerd rond bepaalde themata. De oudste stedelijke instellingen kregen hierbij haar voornaamste aandacht: het Sint Janshospitaal, dat als algemeen ziekenhuis diende en geen andere beperkingen voor opname kende dan dat van zijn eigen beddental, het Heilige Geestgasthuis, omstreeks 1300 verenigd met het hospitaal van O.L. Vrouwe van Potterie, dat zich op de zorg van zwakken en vooral bejaarden ging richten, enkele passantenhuisen en de leprozeninrichtingen.

Van de oudste ontbreken de gegevens omtrent de stichting, de jongere danken duidelijk hun bestaan aan initiatieven van de Brugse burgers. De reglementen en wijze van beheer, ook van de oudste, duiden zelfs in de vroegste tijd niet op een aandeel van de geestelijkheid - bisschop, kapittel of parochie - in bestuur of toezicht (met uitzondering misschien toch van de Potterie, blijkbaar een voortzetting van een ouder, verdwenen hospitaal). Mevr. Maréchal protesteert met nadruk tegen de opvatting dat de oudste stedelijke gasthuizen

van kerkelijke oorsprong zijn en de greep welke stadsbesturen later op deze instellingen blijken te hebben, een resultaat is van usurpatie. Volgens haar hebben kerkelijke instanties zich eerder oorspronkelijk onthouden van stichting van dergelijke voorzieningen in steden en begonnen zij pas te streven naar gezag over de huizen en hun personeel, wanneer deze een eigen kapel of kerkhof wensten of, zoals in de vijftiende eeuw in Brugge zich voordeed, een conflict tussen de broeders en zusters van een huis met het stadsbestuur de bisschop een ingang bood. Hoewel het moeilijk is een conclusie te trekken omtrent de stichtingsvoorwaarden in gevallen waar ieder gegeven daarover ontbreekt, is de stelling van de auteur aantrekkelijk waar zij Brugge betreft en zij is waarschijnlijk ook voor andere steden bruikbaar. Dat zij zo algemeen toepasbaar is als het kennelijk mevr. Maréchal voorkomt, is daarmee niet gezegd.

De bestuurlijke organisatie der verschillende gestichten heeft schrijfsters volle aandacht. Zij legt de nadruk op de grote invloed welke de stadsmagistraat op het beheer uitoefende. Een verschijnsel dat haar eveneens sterk boeit is dat der proveniers (kostkopers). Toch blijft het moeilijk om na haar analyse een beeld te krijgen van de ontwikkeling van dit instituut, ook al omdat - en dit pleit voor haar stelling omtrent de niet-clericale oorsprong der stichtingen - aanvankelijk geen onderscheid is te constateren tussen de broeders en zusters die het personeel vormden - na afstand van de eigendom over hun goederen - en de kostkopers die ook aan de zorg voor de zieken (Sint Jan) en armen (Heilige Geest; Potterie, Leprozerie?) deelnamen. Zeer rijke kostkopers bij Sint Jan deden daaraan al in de twaalfde eeuw niet mee. Later blijkt dit een algemene regel voor kostkopers te zijn, maar wanneer zich de overgang voltrokken heeft, is niet goed te zien. Het feit dat armen, die pro deo voor de rest van hun leven in een tehuis werden opgenomen, zelf als proveniers konden worden aangeduid, maakt de gang van zaken niet helderder, te minder omdat de kostkopers hun sporen in de hospitaalboekhouding nalieten en de anderen niet.

Melaatsheid vormde in de behandelde periode voor Brugge geen serieus probleem. Slechts een miniem deel der bevolking was er door aangetast. De lijders hielden zich op in de Leprozerie, waar gegoede poorters een prebende konden kopen, of in de leprozenkolonies buiten de stad, georganiseerd in een gilde dat tot diep in de vijftiende eeuw ook niet-poorters, tot 1331 zelfs vreemdelingen opnam, en voornamelijk levend van aalmoezen. Aan deze melaatsenzorg geeft de auteur veel ruimte. De Leprozerie was, lijkt het, oorspronkelijk een door de melaatsen zelf gevormde gemeenschap, waaraan pas later van stadswegen een meester werd opgelegd. Dat dit betekent, dat de Leprozerie oorspronkelijk geen gesloten gezelschap van poorters vormde maar voor Jan en alleman openstond (èn tegelijkertijd zelfbesturend was) zoals mevr. Maréchal meent, blijkt uit de documenten niet en is ook niet voordehandliggend. De auteur heeft deze interpretatie echter nodig voor haar stelling dat de melaatsenzorg, oorspronkelijk een allenomvattende liefdadigheid, sinds ca. 1230 tot een privilege voor de zeer gegoede (namelijk kostkopende) leden van de poortერი werd ingeperkt. In deze visie zou de leprozenkolonie der zogeneten akkerzieken zijn ontstaan als 'alternatief voor mingevoeden' (190). Haar gegevens welke zouden moeten aantonen dat de kolonie van jongere datum is dan de Leprozerie, zijn echter te onzeker om er conclusies uit te trekken. Zeker is wel, dat de eerste kennelijk een vast object voor liefdadigheid van de burgers vormde terwijl dit voor de Leprozerie niet zo schijnt te zijn. Maar de schrijfster zegt heel weinig over door de burgers bij testament aan de hospitalen verstrekte zielegaven¹.

1. Dat overigens de Leprozerie in de veertiende eeuw niet alleen een beschaafd gezelschap van gegoede melaatsen en gezonde fratres en sorores herbergde blijkt trouwens uit door schrijfster vermelde gevallen waarin de magistraat er krankzinnigen onderdak brengt.

RECENSIES

Een hoofdstuk over de verstrekte hulp bevat veel gegevens vooral omtrent de ziekenverzorging in Sint Jan, die een gunstige indruk maakt. Bij dit onderwerp kampte de auteur kennelijk met onevenwichtigheid in het beschikbare materiaal. Soms is het mogelijk enig inzicht te krijgen in de voedselaankopen, een andere keer in de weinig opwekkende menu's, aan passanten voorgezet, maar we moeten hier, zoals steeds, er ons bij neer leggen dat we niet werkelijk weten wat er aan de hand was en rekeningen niet de hele waarheid openbaren. Wanneer het bijvoorbeeld waar zou zijn dat de weinig talrijke krankzinnigen in het dolhuis in de vijftiende en zestiende eeuw 'hoofdzakelijk, zoniet uitsluitend' brood en bier kregen (241), wat gebeurde er dan met de melk van de drie koeien die te hunnen bate op de wallen van de stad graasden (Geldhof, *Pelgrims, dulle lieden en vondelingen*, 1975, 118, cf. afb. 10)? Mevr. Maréchal zegt herhaaldelijk, dat de Brugse instellingen meer uit waren op het vergroten van hun patrimonium dan op het uitoefenen van liefdadigheid. In dit verband is het jammer dat zij over de samenstelling van de bezittingen en het benutten ervan eigenlijk niets zegt². Ook lijkt zij de financiële positie van een hospitaal soms te overschatten. Was het een teken van welvaart dat St. Juliaans in de jaren van Karel de Stoute belangrijke bedragen aan rentekoop besteedde of ging het hier (cf. Geldhof, *Pelgrims*, 86) om door de stad opgelegde, gedwongen rentekoop? Ook moeten we niet vergeten, dat veruit het rijkste gesticht, Sint Jan, afgezien van een dozijn kostkopers, alle zorg aan armen zonder onderscheid besteedde.

Het is niet ongebruikelijk dat Belgische schrijvers als zij onderwerpen als het onderhavige behandelen, de poorters die de veelsoortige instellingen voor armen- en ziekenzorg stichtten en onderhielden, met een zekere vijandigheid bezien. Voor zover de burgerij deed aan armenzorg - de dissen voor eigen armen, het ziekenhuis, de passantenhuizen - was deze een 'tolerant-repressief wapen in de handen van de gegoeden en gericht tegen de potentieel opstandige arbeiders (297). Mevr. Maréchal toont zich, in deze traditie, niet alleen verantwoordigd over het prebendensysteem, waardoor welvarende poorters zich van verzorging plachten te verzekeren, maar ook over ambachtsgilden die tehuizen voor hun bejaarde of verarmde broeders inrichtten ('groepsbevoordeling', 293) en zij hoont, wanneer vondelingen en krankzinnigen nieuwe kleren krijgen, met het oog op de H. Bloedprocessie: 'Lompen storen meer dan honger' (242). Maar is het nu realistisch om daarbij te veronderstellen dat tot het begin van de dertiende eeuw, vóórdat de groeiende macht en zelfzucht van 'patriciaat-werkgevers' deze verhoudingen schiepte, er een idyllische tijd moet zijn geweest waarin de poorters niet dachten aan speciale zorg voor de eigen groep, respectievelijk de eigen armen, maar een allen omvattende liefdadigheid betoonden, een 'stedelijke groepssolidariteit, waarin al diegenen betrokken werden, die naar de stad afzaken' (304)? We kunnen, lijkt me, aan de ene kant de kwalijke kanten van het middeleeuwse paternalisme constateren zonder de burgers al te veel boze intenties en het bewust voeren van een klassestrijd in de schoenen te schuiven. Aan de andere kant kan ook in het stedelijk beginstadium privilegering van de eigen poorterie tegenover de buitenwereld hun niet vreemd zijn geweest.

Het aardige van dit boek is, dat de schrijfster meer probeert te doen dan haar materiaal uitstallen en tot een overzichtelijk verhaal aaneenbreien. In haar uiteenzettingen over het functioneren van de Brugse gestichten wijst zij op veel interessante aspecten. Maar haar apodictische uitspraken kunnen wel wat nuancering velen. Het is jammer, dat het boek geen register heeft. De frequente verwijzingen naar voorafgaande hoofdstukken, steeds zonder paginavermelding, zijn vaak moeilijk te volgen.

J.A. Kossmann-Putto

2. Zo horen we in het geheel niet of de instellingen boterrenten ontvingen, zoals in Noord-Nederland voorkomt.

G.C. Zieleman, *Middel nederlandse epistel- en evangeliepreken* (Kerkhistorische Bijdragen VIII; Leiden: E.J.Brill, 1978, xii + 376 blz., f120,-, ISBN 9004057471).

Al in 1864 noemde W. Mol in het eerste deel van zijn *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming* het gewenst dat de geschiedenis van de prediking voor dat tijdvak zou worden bewerkt. Hij herhaalde dat in het registerdeel in 1871. De schrijver van *Middel nederlandse epistel- en evangeliepreken* merkt op dat het meer dan een eeuw heeft geduurd voordat Molls wens in vervulling is gegaan. Hij mag dat zeggen want uit zijn boek blijkt in hoe wijde kring het bronnenmateriaal is verspreid en ook hoeveel codicologische, linguïstische en theologische kennis voor dit onderwerp nodig is. In plaats van de ene wens van Moll houdt de lezer na dit boek een veelvoud van wensen. De eerste is, dat het door deze auteur opgespoorde en gebruikte materiaal door hem uitgegeven zal kunnen worden: de 'tekstgroep Zwolle'. Dan, dat ook de andere tekstgroepen op dezelfde manier zullen worden onderzocht en zo mogelijk eveneens uitgegeven.

Wat is de 'tekstgroep Zwolle'? Een groep handschriften die allemaal geheel of gedeeltelijk dezelfde reeks preken omvatten met veelal dezelfde bewoordingen, door deze auteur aangeduid naar de plaats waar het volgens hem meest representatieve exemplaar aanwezig is. Aan een onderzoek daarvan heeft hij het grootste gedeelte van zijn boek gewijd. Maar hij begint zijn boek met een kleine geschiedenis van de middeleeuwse prediking. Daarbij maakt hij een nuttige definiëring: een preek is een geschreven (of gedrukte) tekst die zich tot lezers richt, een predikatie wordt gehouden in een eredienst en richt zich tot hoorders. Als hulp voor degenen die een predikatie moesten houden, waren er prekenbundels in omloop, die meestal de vaste kerkelijke schriftlezingen tot uitgangspunt hadden. Deze preken vertoonden een vaste opbouw, maar de auteur wil een achttal typen onderscheiden al naar gelang van het voorkomen van bepaalde onderdelen. Voor 1400 waren de preken erg technisch-scholastisch, na die tijd worden ze eenvoudiger. Deze algemene inleiding, die meer geeft dan doorgaans in boeken over de geschiedenis van de prediking staat, vraagt om een toetsing in andere taalgebieden. Maar deze auteur heeft zich dan verder gericht op het middelnederlandse materiaal, en zich bovendien beperkt tot de verzamelingen die de kerkelijke jaarcyclus volgen. Hij is zes tekstgroepen op het spoor gekomen door handschriften en ook oude drukken te vergelijken. De tekstgroep 'Berlijn' moet al van voor 1348 stammen, 'Kopenhagen' van voor 1370, 'Gouda' van voor 1477, 'Nijmegen' (een enkel handschrift!) van voor 1421, 'Parijs' van voor 1400. De zesde tekstgroep is die van Zwolle. Die blijkt bijzondere moeilijkheden op te leveren door onderlinge verschillen. Van deze groep worden nu de handschriften beschreven en wordt hun tekstoverlevering nagegaan. Voor hun herkomst en de datering heeft de auteur hun woordvoorraad getoetst aan de hand van de verschillende vormen van het middelnederlands. Het Zwolse handschrift moet zijn oorsprong hebben in het gebied tussen Gouda, Amsterdam en Utrecht, maar teruggaan op een nog niet teruggevonden tekst die in of rondom Brugge moet zijn geschreven in het tweede kwart van de veertiende eeuw. De geest die uit deze prekenbundels spreekt is niet speculatief. Zij roepen op tot zelfonderzoek en bekering. Er zijn motieven aanwijsbaar uit de Noordfranse mystiek, stammend van Bernard van Clairvaux en van Richard van St. Victor. Maar de oorspronkelijke schrijver was ook bekend met wat er in het Rijnland en in Brabant leefde aan mystieke gedachten. Hij heeft uit dat alles een eigen keus gemaakt.

Het gehele boek verradt beheersing van meer stof dan hierin werd opgenomen. Vergeleken met andere landen is het onze bepaald achter met het publiceren van middeleeuws preekmateriaal. Komt dat, omdat de Moderne Devoten de indruk hebben gevestigd dat er voor